

1932–1933 m. Holodomoras atminties politikoje Rusijos karo su Ukraina metu

Dr. Jurij Latyš

Istorijos mokslų daktaras

Londrinos valstybinio universiteto vizituojantis profesorius

Džordžo Vašingtono universiteto neetatinis mokslinis bendradarbis

perkeltasis asmuo iš Ukrainos

✉ j_latysh@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5884-5522.

„<...> bendra kančia vienija labiau nei džiaugsmas. Iš tikrųjų gedulo laikotarpiai tautos atminčiai yra vertingesni už pergales, nes jie įpareigoja ir reikalauja bendrų pastangų.“

Ernest Renan¹

Ukrainos atminties politikoje 1932–1933 m. Holodomoras užima svarbią vietą kaip ukrainiečių tautos genocidas, kuriuo siekta užkirsti kelią ukrainiečių tautos susiformavimui ir Ukrainos atsiskyrimui nuo SSRS. Per Rusijos ir Ukrainos karą mnemoninės politikos akcentas buvo perkeltas nuo ukrainiečių nukentėjimo prie jų pasipriešinimo, trukdžiusio Krekliui įgyvendinti savo planus. Ukrainos istorikai kritikavo nepagrįstą Ukrainos Didžiojo badmečio aukų skaičiaus perversinimą iki 10,5 mln. žmonių, prieštaraujančią demografų tyrimams, kurie tiesioginius nuostolius dėl bado sukėlto itin didelio mirtingumo 1932–1934 m. įvertino 3,94 ir 4,5 mln. aukų kartu su tais metais negimusiais vaikais. Vietoj komunistinio totalitarinio režimo nusikaltimų svarbiausia Holodomoro apibūdinimo sąvoka tapo Rusijos kaltė. Vladimirui Putinui naudojantis maistu kaip ginklu, Bučos, Irpinės, Mariupolio tragedijos tapo Rusijos (SSRS) genocidinės imperinės politikos tęsinium. Holodomoro atminties politika siekiama nutraukti bet kokius ryšius su Rusija.

Reikšminiai žodžiai: badas, genocidas, plataus masto Rusijos invazija į Ukrainą, istorijos politika, atminimo įamžinimo praktika.

¹ Ernest Renan, „What is a Nation?“, text of a conference delivered at the Sorbonne on March 11th, 1882, translated by Ethan Rundell, in: Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris: Presses-Pocket, 1992, <http://ucparis.fr/files/9313/6549/9943/What_is_a_Nation.pdf>, [2023-11-25].

Ivadas

Ukraina dažnai vadinama postgenocido valstybe² ir pagal Timočio Snaiderio koncepciją – „Kraujo žemių“ dalimi³. Labai daug Ukrainos gyventojų žuvo per Antrąjį pasaulinį karą (8–10 mln.) ir 1932–1933 m. per Didįjį Ukrainos badmetį (apie 4 mln.).

Holodomoras užima išskirtinę vietą Ukrainos atminties politikoje kaip didžiausia tragedija. Ukrainos istorikai mano, kad teroras badu buvo panaudotas tik dviejuose Sovietų Sąjungos regionuose – Ukrainos SSR ir Kubanėje. Stalino Holodomoras buvo nukreiptas ne prieš tam tikros tautybės ar profesijos žmones, o prieš Ukrainos valstybės, susikūrusios žlugus Rusijos imperijai, piliečius. Pasak Stanislovo Kulčickio, Kremlius savo priešais laikė ne ukrainiečius kaip etninės kilmės atstovus, o ukrainiečius kaip nacionalinio valstybingumo idėjos puoselėtojus. Ukrainoje teroro taikiniu tapo valstiečiai (teroras badu) ir tautos intelektualai (masiniai areštai). Genocido prieš ukrainiečius tikslas buvo ne išnaukinti visus ukrainiečius, bet užkirsti kelią ukrainiečių tautos vystymuisi ir formavimuisi⁴.

Postkolonijiniu požiūriu Ukraina apibūdinama kaip vidinė kolonija ir jos statusas lyginamas su Airija ir Bengalija, kurios buvo Britų imperijos dalis ir taip pat patyrė badą. Britų ir sovietų centrinė valdžia apskritai buvo abejinga kultūriškai savitų regionų gyventojų gerovei ir užmerkė akis prieš sunkią Airijos ir Ukrainos valstiečių padėtį. Michaelio Hechterio teigimu, kadangi vidinės kolonijos yra potencialios separatistinių judėjimų plėtos vietos, centrinės valdžios institucijos gali imtis represyvesnės politikos periferijoje, o ne valstybės branduolyje⁵.

Straipsnio teorinė struktūra grindžiama Vidurio ir Rytų Europos kaip ypatingo atminties regiono, kuriame susiformavo specifinė istorinės atminties kultūra, pasižyminti „praities apsidimu“ ir „prisiminimų pertekliumi“, galingu valstybių kaip atminties politikos veikėjų dalyvavimu, supratimu. Po 2005 m. Ukrainos valstybė tapo dominuojančiu atminties politikos subjektu. Regiono atminties vaizdą lemia gyvenimo ypatingos prievartos sąlygomis dviejų totalitarinių režimų – nacizmo ir stalinizmo – patirtis⁶.

Todėl Vidurio ir Rytų Europos atminties modelis yra poligenocidinis, priešingai nei Vakarų Europos, pripažįstančios unikalų Holokausto pobūdį. Normanas Naimarkas prie

² Джеймс Мейс, „Ваші мертві вибрали мене... Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство“, in: *День*, 12-02-2003, <<https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/vashi-mertvi-vybraly-mene>>, [2023-11-16].

³ Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, London, Vintage, 2011.

⁴ Станіслав Кульчицький, *Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид. Труднощі усвідомлення*, Kyiv: Nash chas, 2007.

⁵ Bohdan Klid, „Empire-Building, Imperial Policies, and Famine in Occupied Territories and Colonies“, in: *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 2021, Vol. VIII, No. 1, pp. 11–32; Michael Hechter, „Internal Colonialism, Alien Rule, and Famine in Ireland and Ukraine“, in: *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 2021, Vol. VIII, No. 1, pp. 145–157.

⁶ Barbara Törnquist-Plewa, „Eastern and Central Europe as a Region of Memory. Some Common Traits“, in: *Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region*, ed. N. Mörner, Stockholm: Södertörn University, 2020, p. 15.

Stalino genocido priskiria dirbtinai sukeltą badą Ukrainoje ir Kazachstane, Didįjį terorą, „dekulakizaciją“, Katynės žudynes, tautų kraustymąsi⁷. Ukrainiečių istorikas Yaroslavas Hrycakas „genocido aktais“ Ukrainoje vadina: „dekulakizaciją“, 1932–1933 m. Holodomorą, Vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) „lenkų“ ir „graikų“ operacijas, Holokaustą, romų genocidą, nacių vykdytas sovietų karo belaisvių, ukrainiečių nacionalistų – lenkų, lenkų pogrindininkų – ukrainiečių žudynes, tris masines deportacijas: Krymo totorių iš Krymo, ukrainiečių iš pietryčių Lenkijos ir lenkų iš Vakarų Ukrainos⁸.

Šio straipsnio objektas – Holodomoro atminties politika Rusijos karo su Ukraina metu. Jame bus analizuojamas Didžiojo Ukrainos badmečio virtimas svarbiausiu Ukrainos nacionalinės atminties ir istorijos politikos įvykiu, ukrainiečių požiūris į genocidinę Holodomoro koncepciją, Holodomoro atminimo praktikų ir ritualų formavimasis, aukos diskurso pakeitimas pasipriešinimo diskursu, Holodomoro panaudojimas Ukrainos užsienio politikoje, naudojimasis maistu kaip ginklu vykstančio karo metu kaip Rusijos genocidinės politikos, kuria siekiama išnaikinti ukrainiečių tautą, tęsinys.

Pirminė medžiaga buvo renkama iš įvairių šaltinių: Ukrainos ir Rusijos vyriausybių medžiaga, prezidentų, vyriausybių narių, politikų, istorikų kalbos, pareiškimai ir publikacijos, straipsniai žiniasklaidoje, interviu (dauguma šių publikacijų atspindi oficialią Ukrainos ir Rusijos valdžios institucijų nuomonę, o jų autorius vargu ar galima vadinti nesuinteresuotais stebėtojais), atminties vietų įamžinimo koncepcijos, sociologinės apklausos.

Šiame straipsnyje pirmą kartą kalbama apie Holodomorą atminties politikoje vykstant karui. Autorius tęsia ir plėtoja Georgijaus Kasjanovo, analizavusio bado idėjas masinėje sąmonėje, politikoje ir istoriografijoje, idėjas apie Didįjį Ukrainos badą kaip pagrindinį simbolį, padedantį suprasti sovietinį Ukrainos istorijos laikotarpį, istorijos nacionalizavimą ir jos panaudojimą kuriant valstybę, idėjas. Kasjanovo teigimu, Holodomoras kartu yra ideologinis konstruktas, istorinis pasakojimas, istorinės atminties fragmentas, praeities vaizdiny, politikos subjektas ir objektas⁹. Jis taip pat mano, kad kolektyvinė Holodomoro atmintis dažnai konkuruoja su Holokausto atmintimi¹⁰. Straipsnyje, pasitelkiant Kasjanovo požiūrį į istorijos nacionalizavimą ir jos panaudojimą kuriant tautą, parodoma, kaip Rusijos agresijos metu nukentėjusi Holodomoro atmintis Ukrainoje palaipsniui papildoma ir pakeičiama rezistencine.

Remiantis „atminties vietų“ koncepcija ir Viktorijos Kudelos–Šwiątek tyrimais, kuriuose ji nagrinėjo Holodomoro įamžinimą, tyrinédama paminklus, ikonografinius motyvus

⁷ Norman Naimark, *Stalin's Genocides*, Princeton University Press, 2010, pp. 51–120.

⁸ Ярослав Грицак, *Подолати минуле. Глобальна історія України*, Київ: Portal, 2022, c. 198–199.

⁹ Георгій Касьянов, *Danse macabre. Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*, Київ: Nash chas, 2010.

¹⁰ Georgiy Kasianov, „Holodomor and the Holocaust in Ukraine as Cultural Memory: Comparison, Competition, Interaction“, in: *Journal of Genocide Research*, 2022, Vol. 24, No. 2, p. 216.

paminkluose ir memorialuose, atminimo įamžinimo praktikų Ukrainoje ir diasporoje sąsajas¹¹, straipsnyje nagrinėjamas Holodomoro paminklų kaip pasipriešinimo simbolių naudojimas dabartinio karo metu.

Holodomoras atminties politikoje šaltojo karo ir perestroikos laikotarpiu

Apie Didįjį 1932–1933 m. badą Ukrainoje SSRS buvo nutylima iki devintojo dešimtmečio vidurio. Komunikacinė atmintis apie šią tragediją buvo išsaugota kaip priešprieša oficialiam sovietiniam kolektyvizacijos naratyvui per asmeninius prisiminimus ir šeimos istorijas. Badas išnyko iš viešosios erdvės, apie jį nebuvo rašoma vadovėliuose, istorijos knygose ar literatūroje.

Tragedijos, dažnai vadinamos „ukrainiečių Holokaustu“¹², atminimas buvo gyvas ukrainiečių diasporoje. Prieš 50-ąsias Holodomoro metines ukrainiečių diaspora Jungtinėse Valstijose inicijavo viešas akcijas. 1984 m. buvo įkurta JAV komisija dėl Ukrainos bado. Jos pirmininku tapo kongresmenas Danielis Mica (demokratas iš Floridos), personalo direktoriumi – dr. James Mace. Tel Avive vykusioje tarptautinėje konferencijoje apie Holokaustą ir genocidą J. Macas pirmasis iš Vakarų mokslininkų 1932–1933 m. Didįjį Ukrainos badą apibūdino kaip genocido aktą¹³. Jis buvo įsitikinęs, kad siekiant sutelkti visą valdžią Stalino rankose, buvo būtina kontroliuoti antrąją pagal dydį sovietinę respubliką, o tai reiškė ukrainiečių valstiečių, inteligentijos, kalbos ir istorijos naikinimą. 1988 m. balandžio 22 d. Kongresui pateiktoje galutinėje Komisijos ataskaitoje daroma išvada, kad dirbtinai sukeltas badas buvo Stalino ir jo bendrininkų vykdytas genocido aktas prieš Ukrainos žmones. 1986 m. pasirodė pirmoji mokslinė knyga apie Holodomorą anglų kalba: Robert Conquest, „The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine“ („Sielvarto derlius: Sovietinė kolektyvizacija ir teroro badas“).

SSRS valdžia manė, kad JAV nori sutrukdyti sovietų valdžios įtvirtinimo Ukrainoje 70-ųjų metinių minėjimą, ir stengėsi kovoti su informacijos apie Holodomorą skleidimu kaip su priešo propaganda¹⁴. Buvęs Ukrainos prezidentas Leonidas Kravčiukas (1991–1994 m.) prisiminė: „Aštuntojo dešimtmečio pradžioje Vakarų spaudoje pasirodė daug publikacijų, skirtų vienos iš baisiausių tragedijų mūsų tautos istorijoje penkiasdešimtųjų metinių proga. Buvo paleista kontrapropagandos mašina, ir aš buvau vienas iš jos ratų.“¹⁵

¹¹ Wiktoria Kudela-Świątek, *Eternal Memory: Monuments and Memorials of the Holodomor*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2021.

¹² Anthony Yaremovich, „Collectivization Through Famine: 45th Anniversary of Anti-Ukrainian Holocaust“, in: *Ukrainian Quarterly* (New York), Winter 1978, Vol. 34, No. 4, pp. 349–362.

¹³ Джеймс Е. Мейс, „Автобіографія. Факти і цінності: особистий інтелектуальний пошук“, in: *День і вічність Джеймса Мейса*, за заг. ред. Л. Івшиної, Київ: Ukrajinska pres-grupa, 2005, с. 15.

¹⁴ Дмитро Веденєєв, Дмитро Будков, *Заручниця глобального протистояння. Трагедія великого голоду 1932–1933 років в Україні у контексті „холодної війни“ 1945–1991 років*, Київ: Dorado-Druk, 2013.

¹⁵ Леонід Кравчук, *Маємо те, що маємо: спогади і роздуми*, Київ: Stolittya, 2002, с. 44.

1986 m. pabaigoje, perestroikos metu, prie Ukrainos komunistų partijos centro komiteto buvo įkurta speciali komisija, sudaryta iš Ukrainos SSR mokslų akademijos istorijos instituto ir Ukrainos komunistų partijos istorijos instituto prie centro komiteto mokslininkų, kurie buvo pavesta ištirti archyvinę medžiagą apie Didįjį badą.

1987 m. gruodžio 25 d. Ukrainos komunistų partijos lyderis Volodymyras Ščerbickis kalboje, skirtoje Spalio revoliucijos 70-osioms metinėms ir sovietų valdžios Ukrainoje įtvirtinimui, pirmą kartą pripažino badą, tačiau teigė, kad „sovietų valdžia tomis sąlygomis padarė viską, kas įmanoma, kad padėtų nuo šios nelaimės nukentėjusiems Ukrainos, Dono ir Kubanės, Volgos srities, Pietų Uralo ir Kazachstano gyventojams“. Tarp bado priežasčių Ščerbickis nurodė „nepagrįstą kolektyvizacijos spartinimą“, savanoriško prisijungimo prie kolūkių pažeidimą ir didelę sausrą¹⁶. Po to Ukrainos laikraščiai pradėjo spausdinti dokumentus ir straipsnius apie badą, kurių pirmojo autorius buvo Stanislas Kulčickis¹⁷.

1988 m. Sovietų Sąjungos komunistų partijos XIX visuotinėje konferencijoje ukrainiečių poetas Borisas Olijnikas paragino „viešai paskelbti 1933 m. bado, nusinešusio milijonus ukrainiečių gyvybių, priežastis ir įvardyti tuos, dėl kurių kaltės įvyko ši tragedija“¹⁸. 1990 m. sausio 26 d. Ukrainos komunistų partijos centro komitetas priėmė rezoliuciją, kurioje badą pavadino „nusikalstamo Stalino ir jo artimiausios aplinkos elgesio su valstiečiais rezultatu“¹⁹.

Kovoje dėl valdžios antikomunistinė opozicija pasinaudojo Holodomoru ir komunistų partijos atsakomybe už jį. Jų nuomone, Holodomoras pražudė pačius geriausius ukrainiečius, sudavė nepataisomą smūgį ukrainiečių tautai ir jos genetiniam potencialui, o šio smūgio pasekmės jaučiamos iki šiol. Todėl ši tema iš pradžių buvo politizuota ir tapo svarbiu argumentu kovoje už komunistų valdžios diskreditavimą ir nuvertimą bei agituojo už nepriklausomybę.

¹⁶ Володимир Шербицький, „Під прапором Великого Жовтня, курсом перебудови: Доповідь на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю встановлення Радянської влади на Україні“, in *Радянська Україна*, 26 December 1987.

¹⁷ Станіслав Кульчицький, „До історії першої радянської публікації про голод 1932–1933 рр. (січень 1988 р.)“, in: *Український історичний журнал*, 2023, № 5, с. 83–92.

¹⁸ XIX Всесоюзная конференция Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня–1 июля 1988 г.: Стенографический отчет, т. 2, Москва: Политиздат, 1988, с. 30.

¹⁹ „О голоде 1932–1933 годов на Украине и публикации связанных с ним архивных материалов: постановление ЦК Компартии Украины“, in: *Правда Украины*, 7 February 1990.

Ilgas atminties atkūrimas

Atminties apie Holodomorą atkūrimas užtruko labai ilgai, nes daugelis liudininkų buvo traumuoti ir bijojo arba nenorėjo prisiminti tragedijos, o Ukrainos visuomenė neturėjo bendro požiūrio į savo praeitį. Nuo XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos Ukrainoje koegzistavo ir tarpusavyje konkuravo du atminties modeliai. Tai buvo sovietinis nostalginis modelis, pagal kurį badas buvo derliaus nuėmimo ir kolektyvizacijos klaidų pasekmė, ir nacionalinis modelis, kuris Holodomorą vertino kaip ukrainiečių tautos genocidą. Pagrindiniai atminties veikėjai buvo ukrainiečių diaspora, inteligentija, visuomenės veikėjai ir sovietiniai disidentai (nacionalinio atminties modelio šalininkai). Jie suformavo pagrindinius atminties politikos naratyvus, kurie buvo įgyvendinami po 2014 m.

1993 m. pirmasis Ukrainos prezidentas L. Kravčiukas išleido dekretą „Dėl 1932–1933 m. Holodomoro Ukrainoje aukų atminimo įamžinimo“. Jis badą pavadino „administraciniu būdu suplanuota akcija“, kuria siekta išnaikinti ukrainiečių tautą. 1993 m. rugsėjį Kijevo centre, Mykhailivska aikštėje, buvo pastatytas memorialinis paminklas Holodomoro aukoms – kryžius su Ukrainos simbolio – motinos Bereginya su nuleistomis rankomis ir vaiku ant krūtinės – figūra. 1998 m. prezidentas Leonidas Kučma paskutinį lapkričio šeštadienį paskelbė Holodomoro aukų atminimo dieną.

Po 2004 m. Oranžinės revoliucijos prezidentas Viktoras Juščenka pradėjo kurti naują nacionalinės atminties modelį, paremtą komunistinio totalitarinio režimo nusikaltimais. Pagrindinis įvykis buvo 1932–1933 m. Holodomoras – ukrainiečių tautos genocidas. 2006 m. buvo priimtas Ukrainos įstatymas „Dėl 1932–1933 m. Holodomoro Ukrainoje“. Holodomoras buvo pripažintas ukrainiečių tautos genocidu. Kaltė dėl šio nusikaltimo buvo priskirta komunistiniam režimui ir komunistinei ideologijai. V. Juščenka ne kartą siūlė nustatyti baudžiamąją atsakomybę už Holodomoro kaip ukrainiečių tautos genocidą ir Holokausto kaip žydų tautos genocido neigimą, tačiau parlamentas šią idėją atmetė.

Pagrindiniu atminties politikos dalyviu tapo valstybė, kuri istorijos politiką reguliavo įstatymais ir steigdama valstybines institucijas. 2006 m. V. Juščenkos iniciatyva buvo įsteigtas Ukrainos nacionalinės atminties institutas (UINM) – centrinė nacionalinės atminties atkūrimo ir išsaugojimo vykdomoji institucija. UINM direktoriumi buvo paskirtas politikas ir akademikas fizikas Igoris Juchnovskis. Pagrindiniu instituto uždaviniu buvo paskelbtas Holodomoro aukų atminimo įamžinimas. UINM veikė kaip V. Juščenkos istorinės politikos priemonė populiarinti postkolonijinės ir postgenocidinės ukrainiečių tautos, sumokėjusios didžiausią kainą už savo nepriklausomybę, koncepciją. V. Juščenka šiuurškiai kišosi į Holodomoro tyrimus. Jis nubaudė vietas pareigūnus už prastą pasiruošimą 75-osioms tragedijos metinėms ir už tai, kad buvo rasta mažai bado aukų pavardžių²⁰.

²⁰ Валерій Солдатенко, „Трагедія тридцять третього: нотатки на історіографічному зрізі“, in: *Національна та історична пам'ять*, 2012, т. 3, с. 39.

1 pav. Memorialinis paminklas Holodomoro aukoms. Kyjivas, Mykhailivska aikštė.
Wikipedia nuotrauka

2008 m. Kijevo centre atidarytas Nacionalinis Holodomoro ir genocido muziejus. Muziejaus pastatas yra žvakės formos. Priešais jį stovi bronzinė mergaitės su kviečių varpomis skulptūra „Kartūs vaikystės prisiminimai“. V. Juščenkos prezidentavimo laikotarpiu buvo suformuotos oficialios Holodomoro aukų atminimo įamžinimo ceremonijos ir ritualai: pastatyti kryžiai, rengtos viešos pamaldos, išleistos atminimo knygos. Atminimo apeigų simboliai buvo kryžius, motina ir vaikas(-ai), rankos, angelas, varpas, apskritimas²¹, kviečių varpos ir putino kekės. Holodomoro aukų atminimo dieną 16 val. tylos minute pagerbiamos

²¹ Wiktoria Kudela-Świątek, *op. cit.*, pp. 302–341.

aukos, po to vyksta renginys „Uždek atminimo žvakę lange“. 2023 m. 71,7 proc. respondentų teigė, kad visuomet arba kartais dalyvauja kasmetiniame Holodomoro aukų atminimo minėjime. 59,7 proc. respondentų teigė, kad uždega žvakę lange, o 19,5 proc., kad dalyvauja viešuose renginiuose²².

2 pav. Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis ir jo žmona Olena Zelenska 1932–1933 m. Holodomoro 90-ųjų metinių minėjimo renginiuose.

Ukrainos prezidento kanceliarijos nuotrauka,
<https://www.president.gov.ua/en/news/glava-derzhavi-ta-persha-ledi-vshanuvai-pamyat-zhertv-golod-87253>

2010 m. Kijevo apeliacinis teismas išnagrinėjo Ukrainos saugumo tarnybos iškeltą baudžiamąją bylą dėl masinio bado fakto, kurioje buvo kaltinami SSRS ir Sovietų Ukrainos vadovai Josifas Stalinas, Viačeslavas Molotovas, Stanislavas Kosioras, Vlasas Čubaras, Pavelas Pociševas, Lazaras Kaganovičius ir Mendelis Chatajevičius. Teismas nustatė, kad kaltinamieji įvykdė genocido nusikaltimą, ir nutraukė baudžiamąją bylą dėl kaltinamųjų mirties.

²² „У близько половини українців зріс інтерес до історії після повномасштабного вторгнення – соціопитування“, in: Український інститут національної пам'яті, 23-11-2023, <<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/u-blyzko-polo-vyny-ukrayinciv-zris-interes-do-istoriyi-pislya-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-socopytuvannya>>, [2024-09-12].

Holodomoras Rusijos atminties politikoje

Nuo V. Juščenkos prezidentavimo laikotarpio (2005–2010 m.) tarp Rusijos ir Ukrainos vyko įvairaus intensyvumo „atminties karai“, kurie nuo 2014 m. vyksta hibridinio karo, o nuo 2022 m. vasario 24 d. – plataus masto karo fone. Rusijoje valdžia ir istorikai Holodomorą laiko tik „bendra SSRS tautų tragedija“²³. Rusija ir prorusiškos jėgos Ukrainoje genocido koncepciją suvokė kaip bandymą kaltę dėl Holodomoro organizavimo suversti pirmiausia Rusijai, o ne komunistinei ideologijai²⁴.

2008 m. balandžio 2 d. Rusijos Federacijos Valstybės dūmos pareiškimе teigiama, kad dėl priverstinės kolektyvizacijos sukkelto bado nukentėjo daugelis Rusijos regionų (Volgos regionas, Centrinis Juodosios žemės regionas, Šiaurės Kaukazas, Uralas, Krymas ir Vakarų Sibiro dalys), Kazachstanas, Ukraina ir Baltarusija. Tačiau ši tragedija neturi ir negali turėti tarptautiniu mastu nustatytų genocido požymių ir neturėtų būti dabartinių politinių spekuliacijų objektas²⁵.

V. Putinas V. Juščenkai teigė, kad Rusija negali būti atsakinga už sovietų ar caro valdžią ir prisiimti atsakomybę už jų klaidas²⁶. 2008 m. Dmitrijus Medvedevas atmetė V. Juščenkos kvietimą dalyvauti Holodomoro metinių minėjimo renginiuose. Savo pranešime Rusijos prezidentas teigė, kad Ukraina naudoja šią tragediją kaip užsienio politikos svertu. „Šiomis pastangomis veikiau siekiama kuo labiau suskaldyti mūsų tautas, kurias vienija šimtmečius trunkantys istoriniai, kultūriniai ir dvasiniai ryšiai, ypatingi draugystės ir tarpusavio pasitikėjimo jausmai“, – teigė D. Medvedevas²⁷.

Rusija visada neigė Ukrainos žmonių genocidą, tačiau pripažino, kad badas kilo dėl derliaus trūkumo. 2010 m. Rusijos ir Ukrainos prezidentai D. Medvedevas ir Viktoras Janukovyčius, neigiantys Holodomoro genocidinį pobūdį, padėjo žvakes prie paminklo Holodomoro aukoms Kyjive.

2011 m. Rusijoje kai kurios knygos apie Holodomorą buvo pripažintos ekstremistinėmis. Po Krymo okupacijos Rusijos kontroliuojamas Feodosijos teismas pripažino Feodosijos centrinės bibliotekos sistemos direktorę Galiną Maliarčiuk kalta dėl brošiūros apie Holodomorą laikymo ir skyrė jai 2000 rublių administracinę baudą. Tuo pat metu Feodosijos gimnazijos direktorei iškelta baudžiamoji byla dėl panašios knygos laikymo.

²³ Владимир Козлов, „Общая трагедия народов СССР“, in: *Голод в СССР. 1929–1934*, т. 1, книга 2, Москва: Издательство МФД, 2011, с. 5–9.

²⁴ „Не надо смешивать память и политику“, in: *Крымская правда*, 25 November 2006.

²⁵ Заявление Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации «Памяти жертв голода 30-х годов на территории СССР», in: *Государственная Дума Российской Федерации*, 02-04-2008, <<https://duma.consultant.ru/page.aspx?955838>>, [2023-11-30].

²⁶ Віктор Ющенко, „Розмови із Путіним про українську ідентичність, Голодомор та взаємне примирення“, in: *Історична Правда*, 21-11-2013, <https://www.istpravda.com.ua/columns/2013/11/21/139795/>, [2023-11-16].

²⁷ „Разъяснения по Голодомору“, in: *Интерфакс*, 14-11-2008, <<https://www.interfax.ru/russia/45578>>, [2023-11-16].

3 pav. Dmitrijus Medvedevas ir Viktoras Janukovyčius padeda žvakės prie Holodomoro memorialo Kyjive.

Reuters nuotrauka

Krymo bibliotekose esanti „ekstremistinė“ literatūra apie Holodomorą buvo konfiskuota. 2015 m. Maskvoje uždaryta Ukrainiečių literatūros biblioteka; jos direktorė Natalija Šarina vėliau buvo nuteista ketverių metų lygtine bausme už 25 „ekstremistinių knygų“, įskaitant ir knygą apie Holodomorą, laikymą²⁸.

2014 m. Rusijos kontroliuojamose Donecko ir Luhansko „liaudies respublikose“ pradėti ardyti Holodomoro memorialai. Okupavus Mariupolį, buvo išmontuotas nuo 2004 m. miesto centre stovėjęs memorialas 1932–1933 m. Holodomoro ir politinių represijų aukoms. Istorikas iš Donecko Artemas Bobrovskis, pritardamas išmontavimui teigė, kad „nuo 1932–1933 m. bado labiausiai nukentėjo ne Ukraina ar Donbasas“, o Kazachstanas, Volgos regionas ir Šiaurės Kaukazas²⁹. 2023 m. Rusijos okupantai sunaikino 14 paminklų Holodomoro aukoms atminti Chersono srities Geničesko rajono Ivanivkos bendruomenės teritorijoje. Rusijos kontroliuojama vietos valdžia aiškino, kad Holodomoras nebuvo

²⁸ Сергей Громенко, „Голодомор и Крым: стертая память о трагедии“, in: *Крым. Реалии*, 28-11-2018, <<https://ru.krymr.com/a/golodomor-i-krym-sterтая-pamyat-o-tragedii/29624569.html>>, [2023-11-20].

²⁹ „В аннексированном Мариуполе демонтировали мемориал «Жертвам Голодомора»“, in: *Медуза*, 19-10-2022, <<https://meduza.io/news/2022/10/19/v-anneksirovannom-mariupole-demonirovali-memorial-zhertvam-golodomora>>, [2023-11-16].

4 pav. Paminklo Holodomoro aukoms Ivanivkos mieste griovimas.

Telegram kanalo nuotrauka, Администрация Ивановского муниципального округа

unikalus reiškiny ir dirbtinai sukeltas badas³⁰. 2024 m. liepą Luhanske buvo išmontuoti memorialiniai paminklai stalininių represijų ir Holodomoro aukoms.

Naudojimasis maistu kaip ginklu

Timočio Snaiderio teigimu, Rusijai neigiant Holodomorą iš tikrųjų buvo rengiamasi pasinaudoti maistu kaip ginklu:

„Prezidentas V. Putinas bando įrodyti, kad kontroliuoja Ukrainą, todėl Afrikos ir Azijos lyderiams sako, kad dabar jis yra maisto šeimininkas. Kad dabar jis valdo alkį. Kad jis nuspręs, kas gyvens, o kas mirs. Žinoma, tai yra labai tiesioginis XX a. trečiojo dešimtmečio ir Stalino politikos aidas.“³¹

Ukrainos valdžios institucijos teigia, kad Rusija vykdo Ukrainos uostų blokadą ir sudaro kliūtis ukrainietišų grūdų eksportui, siekdama sukelti maisto krizę, panašiai kaip

³⁰ „Ликвидируем последствия искажений нашей истории: в Ивановском округе снесли памятники жертвам голодомора“, in: ZOV Херсон, 23-11-2023, <<https://kherson-news.ru/society/2023/11/23/233121.html>>, [2023-11-29].

³¹ Тимоти Снайдер, „Росія використовує голод як зброю“, in: Історична Правда, 21-11-2023, <<https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/11/21/163373/>>, [2023-11-29].

1932–1933 m. Stalino režimas sukėlė dirbtinį badą. Rusija ne tik kariauja mūšio lauke, bet ir siekia sukelti pasaulinę maisto krizę, naikindama Ukrainos civilinių uostų infrastruktūrą ir grūdų saugyklas, blokuodama Ukrainos Juodosios jūros pakrantę ir trukdydama teisėtam tranzitui Ukrainos teritoriniuose vandenyse³². „Putinas didžiuojasi, kad seka didžiausių XX a. žudikų pavyzdžiu. Jei jis galėtų Ukrainai surengti dar vieną Holodomorą, jis tai padarytų“, – teigė Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis³³.

Holodomoro atminimo dienomis V. Zelenskis rengia tarptautinės humanitarinės iniciatyvos „Grūdai Ukrainos maisto saugumui“ susitikimus. Pagal šią programą partneriai iš Ukrainos gamintojų perka maisto produktus Afrikos ir Azijos šalims, atsidūrusiems ties bado riba³⁴.

„Ukrainiečiai patyrė genocidą. Ir šiandien darome viską, kas įmanoma ir neįmanoma, kad sustabdytume naują Rusijos genocido politiką. Naują, bet panašią į tą, kuri XX a. pradžioje milijonus žmonių“³⁵, – kalbėjo V. Zelenskis.

Ukrainos Aukščiausioji Rada paskelbė, kad plataus masto neišprovokuota Rusijos ginkluota agresija prieš Ukrainą yra Rusijos genocidinės imperinės politikos, kuria siekiama nubausti ukrainiečius už jų norą sukurti modernią, sėkmingą demokratinę valstybę ir civilizacinį pasirinkimą būti Jungtinės Europos dalimi, tęsinys. Nuo Holodomoro laikų Rusijos imperializmas nepakeitė savo tikslo sunaikinti Ukrainą ir ukrainiečių tautą³⁶.

Žmogaus teisių advokatai iš organizacijos „Global Rights Compliance“ rengia karo nusikaltimų bylą, kurią pateiks Tarptautiniam baudžiamajam teismui, kaltindami Rusiją sąmoningai sukėlus badą. Naudojimasis maistu kaip ginklu vyko trimis etapais, pradedant nuo pirmosios invazijos, kai buvo apgulti Ukrainos miestai ir nutrauktas maisto tiekimas. Tarp užfiksuotų incidentų – 2022 m. kovo 16 d. ankstų rytą Černigovo mieste žuvo 20 civilių gyventojų, kai prie miesto prekybos centro, kuriame ukrainiečiai stovėjo eilėje prie duonos ir maisto produktų, sprogo rusiškos prieštankinės bombos. Taip pat buvo nutrauktas maisto tiekimas į Mariupolį, o humanitarinės pagalbos koridoriai buvo blokuojami arba

³² „Address of the President of Ukraine on the occasion of the Day of Remembrance of the Victims of the Holodomors“, in: *President of Ukraine*, 25-11-2023, <<https://www.president.gov.ua/en/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nago-di-dnya-pamyati-zhertv-87249>>, [2023-11-26].

³³ „Volodymyr Zelenskyy at the second international summit Grain from Ukraine: Never again should hunger become a weapon against the freedom of people“, in: *President of Ukraine*, 25-11-2023, <<https://www.president.gov.ua/en/news/volodimir-zelenskij-na-drugomu-mizhnarodnomu-samiti-grain-uk-87265>>, [2023-11-26].

³⁴ „Opening address of President of Ukraine at the inaugural International Summit on Food Security under Grain from Ukraine humanitarian program“, in: *President of Ukraine*, 26-11-2022, <<https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-mizhnarodnomu-ustanovchomu-sam-79449>>, [2023-11-16].

³⁵ „Never again should hunger be used as a weapon – address of President Volodymyr Zelenskyy“, in: *President of Ukraine*, 26-11-2022, <<https://www.president.gov.ua/en/news/nikoli-bilshe-golod-ne-maye-vikoristovuvatis-yak-zbroja-zver-79469>>, [2023-11-16].

³⁶ „Заява Верховної Ради України у зв'язку з 90-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні“, in: *Верховна Рада України*, 22-11-2023, <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3488-IX#Text>>, [2023-11-25].

bombarduojami. Antrasis etapas – tai mūsų metu visoje Ukrainoje sunaikintos maisto ir vandens atsargos, taip pat pažeisti energijos šaltiniai. Mykolajivas, didelis miestas pietuose, nuo konflikto pradžios liko be geriamojo vandens. Trečiasis etapas – Rusijos bandymai užkirsti kelią Ukrainos maisto produktų eksportui arba jį apriboti. 2023 m. liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje buvo sunaikinta 270 000 tonų maisto produktų³⁷.

Ukrainos prezidento kanceliarijos vadovas Andrijus Jermakas palygino Holodomorą su Rusijos išpuoliais prieš civilinę energetikos infrastruktūrą:

„Praėjusių savaitgalį Ukraina minėjo 90-ąsias Holodomoro metines. Dabar mūsų kraštus persekioja naujas teroras – Cholodomoras. Šis žodis, rašomas tik su viena papildoma raide, reiškia „mirtį nuo sušalimo“. Žodžiai „badas“ ir „šaltis“ ukrainiečių kalboje skamba panašiai, o rezultatas tas pats. Ar kada nors bandėte įsivaizduoti masines mirtis nuo sušalimo? Milijonai lėtų, kankinančių, skausmingų mirčių – joks filmas ar knyga neperteiks šių baisybių, o mes net nenorime bandyti jų įsivaizduoti. Tačiau būtent tokį likimą šiandien Ukrainai ruošia rusai. Jau keletą savaitių, artėjant žiemai, jie šimtais raketų apšaudo Ukrainos civilinę energetikos infrastruktūrą.“³⁸

Holodomoras ir atminties politikos saugojimas Ukrainoje: nuo aukos iki pasipriešinimo

Po Euromaidano revoliucijos ir 2014 m. prasidėjus Rusijos agresijai prieš Ukrainą Ukrainos valdžia ėmėsi mnemoninės karių strategijos, siekdama panaikinti nostalgiską sovietinį atminties modelį. Pagal šią strategiją turėjo būti sukurta vieninga praeities vizija, o alternatyvos tapo uždraustomis ir kriminalizuotomis³⁹. Tai buvo šoko terapija atminties politikos srityje, vadinama dekomunizacija. Istorinė atmintis pradėta laikyti valstybės saugumo dalimi. Sovietinė praeitis buvo paskelbta egzistencine grėsme Ukrainai. Ukrainos istorijos politika siekiama sumažinti priklausomybę nuo Rusijos, įskaitant bendrą praeities viziją⁴⁰.

Rusijos agresija prieš Ukrainą pakeitė ukrainiečių požiūrį į istorinius klausimus, ypač susijusius su „bendra“ sovietine istorija. Per pastaruosius dešimt metų pusantro kar-

³⁷ Dan Sabbagh, „War crimes dossier to accuse Russia of deliberately causing starvation in Ukraine“, in: *The Guardian*, 24-09-2023, <<https://www.theguardian.com/world/2023/sep/24/war-crimes-dossier-to-accuse-russia-of-deliberately-causing-starvation-in-ukraine>>, [2023-11-28].

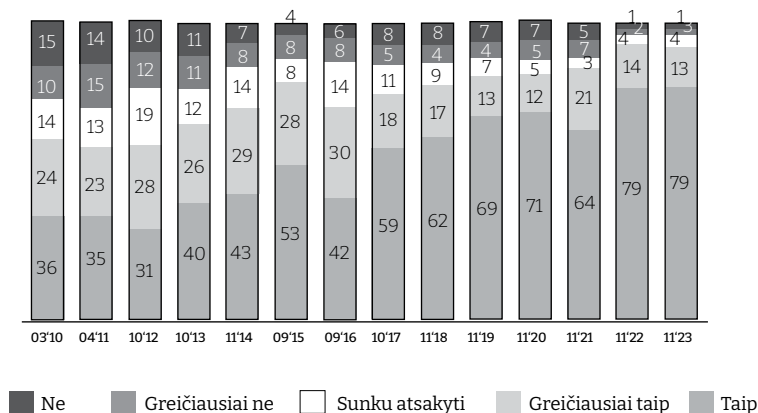
³⁸ Andriy Yermak, „In Ukraine, Russia is trying to freeze us into submission or death. It will fail“, in: *The Guardian*, 1-12-2022, <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/dec/01/ukraine-russia-freeze-power-starvation-holodomor-terror>>, [2023-11-28].

³⁹ Michael Bernhard, Jan Kubik, „The Politics and Culture of Memory Regimes“, in: *Twenty Years After Communism*, edited by M. Bernhard J. Kubik, New York: Oxford University Press, 2014, p. 277.

⁴⁰ Tomasz Stryjek, Volodymyr Sklokin, „Wprowadzenie. Kultury historyczne. O niepowodzeniu pojednania historycznego z nową perspektywą“, in: *Kultury historyczne Polski i Ukrainy: O źródłach nieporozumień pomiędzy sąsiadami*, pod red. T. Stryjeka i V. Sklokina, Warszawa: Scholar, s. 12.

to padaugėjo respondentų, sutinkančių su teiginiu, kad 1932–1933 m. Holodomoras yra ukrainiečių tautos genocidas. 2010 m. tik 60 proc. ukrainiečių Holodomorą laikė ukrainiečių tautos genocidu. Naujausios apklausos duomenimis, 2023 m. su šiuo teiginiu sutiko 92 proc. apklaustųjų (žr. 1 diagramą).

Ar sutinkate, kad 1932–1933 m. Holodomoras buvo ukrainiečių tautos genocidas?

1 diagrama. Ukrainiečių požiūris į 1932–1933 m. Holodomorą kaip į ukrainiečių tautos genocidą⁴¹

Per karą V. Juščenkos laikais sukurtą Holodomoro aukos diskursą pradėjo keisti pasipriešinimo diskursas. Istorikas Genadijus Efimenko mano, kad Holodomoras yra ne tik auka, tragedija ir nusikaltimas, bet ir „ukrainiečių pasipriešinimas, dėl kurio mes išlikome kaip tauta. Tai istorija ne tik tų, kurie mirė nuo nusikalstamai organizuoto bado, bet ir tų, kurie išgyveno ir galiausiai nugalėjo“. Dėl šios kovos Kremlius buvo nugalėtas, o ukrainiečių tauta išliko⁴².

Ukrainos istorikai pradėjo kritikuoti Holodomoro aukų skaičiaus sureikšminimą. Anksčiau politikai ir kai kurie istorikai aukų skaičių dažnai vertino nuo 7 iki 10 milijonų, nes trūko patikimų šaltinių ir norėta parodyti, kad Holodomoro aukų skaičius nenusileidžia Holokausto aukų skaičiui, o gal net jį viršija. Po 2008 m. Ukrainos ir JAV demografų komanda (Olehas Volovyna, Natalija Levčuk, Omelianas Rudnytskis ir kiti) išanalizavo turimus šaltinius, taip pat ir iš Rusijos archyvų, ir maksimaliai atsižvelgė į migracijos veiksnį. De-

⁴¹ „Динаміка ставлення до Голодомору 1932–33 pp.“, in: Соціологічна група «Рейтинг», November 2023, <https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_holodomor_112023_0001.pdf>, [2023-11-28].

⁴² Антон Печерський, Геннадій Єфіменко, „Голодомор 1932–1933 років і сучасний напад РФ на Україну – дві ланки одного ланцюга“, in: *АрміяInform*, 25-11-2023, <<https://armyinform.com.ua/2023/11/25/golodomor-1932-1933-rokiv-i-suchasnyj-napad-rf-na-ukrayinu-dvi-lanky-odnogo-lancyuga/?fbclid=IwAR0iTJR7uShtpV8a-4Ojd0Vi0-dvBEt75uoYrWzEgGvP1g8zYGbxrnLIE>>, [1981-11-16].

mografei apskaičiavo, kad 1932–1934 m. tiesioginiai nuostoliai dėl bado sukkelto itin didelio mirštamumo siekė 3,94 mln. žmonių, o kartu su tais metais negimusiais vaikais – 4,5 mln.⁴³

2021 m. rudenį Nacionalinis Holodomoro ir genocido muziejus išleido kriminalistinių statistinių ir kriminalistinių ekspertizių knygą, kurioje nustatė, kad Holodomoro aukų skaičius yra 10,5 mln., iš jų 9,1 mln. Ukrainos SSR⁴⁴. 2021 m. gruodžio 1 d. grupė istorikų ir visuomenės veikėjų atviru laišku kreipėsi į Ukrainos vadovus, kaltindami muziejaus direktorę Olesią Stasiuk ir vieną iš knygos autorių, Ukrainos saugumo tarnybos generolą Mykolą Herasimenką, daugybe falsifikacijų ir „pradėjus diskreditavimo ir faktinio šmeižto kampaniją“ prieš mokslininkus, kurie nepritaria 10,5 mln. aukų skaičiui⁴⁵. Aukų skaičiaus padidinimas rodo, kad ukrainiečių pasipriešinimas Kremliaus veiksams yra mažesnis, nei buvo iš tikrųjų, arba net visiškai juos ignoruoja.

Ukrainos valdžios institucijos nėra apibrėžusios savo pozicijos dėl Holodomoro aukų skaičiaus. Ukrainos kultūros ir informacinės politikos ministerija bei UINM pritarė atviro laiško autoriams. Dėl to Olesya Stasiuk buvo atleista iš muziejaus direktorės pareigų ir teisme bando susigrąžinti pareigas. Vėliau jos disertacijoje buvo rasta plagiato požymių⁴⁶. Tačiau Ukrainos užsienio reikalų ministerija į šią situaciją nereagavo. Kai kurios ambasados ir konsulatai užsienyje parodė dokumentinį filmą „10,5“, paremtą kriminalistiniais statistiniais ir teismo medicinos kriminalistiniais tyrimais.

Ukrainos diskurse karo metu Rusija užėmė komunistų vietą kaip Holodomoro kaltininkė ir organizatorė. Genocido priežastys glūdi artimoje kaimynystėje su Maskva. Visų ryšių su Rusija, įskaitant kultūrinius ir istorinius ryšius, nutraukimas yra apsauga nuo naujo genocido. Pasak G. Efimenko, „Holodomoras, kaip genocidas, buvo ne tik ir net ne tiek komunistinio režimo, kiek komunistinės Rusijos nusikaltimas, ir šiame apibrėžime pagrindinis daiktavardis yra „Rusija“, o ne būdvardis „komunistinė“⁴⁷.

Per karą Ukrainos valdžia nusprendė Kyjive užbaigti Holodomoro muziejaus statybą. Kaip paaiškino Ukrainos kultūros ir strateginių komunikacijų ministras Mykola Točickis,

⁴³ Omelian Rudnytskyi, Nataliia Levchuk, Oleh Wolowyna, Pavlo Shevchuk, Alla Kovbasiuk, „Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932–1933“, in: *Canadian Studies in Population*, 2015, No. 42 (1–2), pp. 53–80.

⁴⁴ *Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань*, Упоряд: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Київ: Marko Melnyk Publishers, 2021.

⁴⁵ „Відкритий лист науковців та громадськості щодо фальсифікацій у сфері дослідження та поширення інформації про Голодомор–геноцид Українського народу“, in: *Історична Правда*, 1-12-2021, <<https://www.istpravda.com.ua/columns/2021/12/1/160581/>>, [2023-11-16]; Олександр Гладун, Наталія Левчук, Олег Воловина, „Ще раз про кількість втрат унаслідок Голодомору: експертна оцінка“, in: *Український історичний журнал*, 2023, № 5, с. 93–118.

⁴⁶ Геннадій Єфіменко, „Казус Стасюк: майстер-клас з дискредитації історичної науки та тематики Голодомору в Україні“, in: *Ділова столиця*, 18-02-2022, <<https://www.dsnews.ua/ukr/blog/kazus-stasyuk-mayster-klas-z-diskreditacii-istorichnoji-nauki-ta-tematiki-golodomoru-v-ukrajini-18022022-451784>>, [2023-11-16].

⁴⁷ Антон Печерський, *op. cit.*

„Nacionalinis Holodomoro muziejus yra ne tik XX a. genocido istorinės atminties išsaugojimo klausimas, bet ir tiesiogiai susijęs su kova, kurią Ukrainos žmonės šiandien kovoja už savo egzistenciją. Juk šis šalies agresorės sukeltas užkariavimo karas yra tiesioginė amžinos ir nekintančios Rusijos imperinės politikos, kuria siekiama sunaikinti viską, kas ukrainietiška, tąsa“⁴⁸.

Tarptautinis 1932–1933 m. Holodomoro pripažinimas genocidu

Svarbi Ukrainos valstybinės politikos dalis buvo tai, kad kitos valstybės pripažino Holodomorą genocidu. Holodomoro pripažinimą genocidu tarptautiniu lygmeniu labai paspartino plataus masto Rusijos invazija, kurios metu Rusijos valdžia atvirai deklaravo ketinimus sunaikinti ukrainiečius kaip tautą. Šis faktas parodė istorinį Rusijos nusikaltimų tęstinumą nuo Holodomoro iki žudynių Bučioje ir Irpinėje.

2022 m. lapkričio 16 d. Ukrainos Aukščiausioji Rada paragino pasaulio parlamentus pripažinti Holodomorą ukrainiečių tautos genocidu. Jei iki 2022 m. genocidu jį pripažino tik 15 Jungtinių Tautų valstybių narių ir Vatikanas, tai po nusikaltimų Bučioje Holodomorą pripažino 17 valstybių, įskaitant Vokietiją ir Didžiąją Britaniją, kurios anksčiau atmetė aktus, pripažįstančius 1932–1933 m. vykdytą ukrainiečių tautos genocidą. Be to, Holodomorą genocidu pripažino kelios tarptautinės organizacijos, įskaitant Europos Parlamentą ir Europos Tarybos Parlamentinę Asamblėją (žr. 1 lentelę). Kai kurios šalys Holodomorą pasmerkė kaip nusikaltimą žmoniškumui.

1 lentelė. 1932–1933 m. Holodomoro pripažinimas genocidu tarptautiniu mastu⁴⁹

	Data	Šalis
1	1993-10-20	Estija
2	1993-10-28	Australija
3	2003-06-20	Kanada
4	2003-11-26	Vengrija
5	2004-02-04	Vatikanas
6	2005-11-24	Lietuva
7	2005-12-20	Gruzija
8	2006-03-16–04-12	Lenkija
9	2007-06-19	Peru
10	2007-10-25	Paragvajus

⁴⁸ „Микола Точицький зустрівся з представниками Світового конгресу українців“, in: Кабінет Міністрів України, 09-09-2024, <<https://www.kmu.gov.ua/news/mykola-tochytskyi-zustrivsia-z-predstavnykamy-svitovoho-konhresu-ukraintsiv>>, [2024-09-15].

⁴⁹ Compiled by: „Визнання Голодомору актом геноциду в світі“, in: Національний музей Голодомору-геноциду, <<https://holodomormuseum.org.ua/vyznannia-v-sviti-holodomoru-aktom-henotsydu/>>, [2023-11-16].

	Data	Šalis
11	2007-10-30	Ekvadoras
12	2007-12-21	Kolumbija
13	2008-02-19	Meksika
14	2008-03-13	Latvija
15	2017-03-03	Portugalija
16	2018-10-04-12-11	JAV
17	2022-04-06	Čekija
18	2022-04-26	Brazilija
19	2022-11-24	Moldova
20	2022-11-24	Airija
21	2022-11-30	Vokietija
	2022-12-15	Europos Parlamentas
22	2022-12-21	Čilė
23	2023-02-01	Bulgarija
24	2023-03-10	Belgija
25	2023-03-23	Islandija
26	2023-03-28	Prancūzija
27	2023-05-23	Slovėnija
28	2023-05-25	Jungtinė Karalystė
29	2023-06-13	Liuksemburgas
30	2023-06-20	Slovakija
31	2023-06-28	Kroatija
32	2023-07-07	Nyderlandai
33	2023-07-26	Italija
	2023-10-12	Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja

Išvados

Holodomoras kaip ukrainiečių tautos genocidas buvo pripažįstamas palaipsniui, tačiau šiandien tam pritaria dauguma Ukrainos gyventojų. Susiformavo Holodomoro aukų atminimo įamžinimo praktika, kurioje gausu krikščioniškų ir liaudies simbolių (kryžiai, žvakės, kviečių varpos, putino kekės).

Holodomoras visada buvo politizuota tema, kurią Ukrainos politikai naudojo tarpusavio kovoje ir konfrontacijoje su Rusija. Holodomoro atminties politika siekiama nutraukti ryšius su Rusija. Vykstant Ukrainos atminties politikos karui, komunistinio totalitarinio režimo nusikaltimas buvo transformuotas į Rusijos kaltę. Holodomoro aukos diskursą keičia pasipriešinimo diskursas.

Ukrainos valdžios institucijos įrodo, kad Rusija nuo pat Holodomoro laikų vykdė ukrainiečių tautos naikino politiką, o šiuolaikinės Bučos, Irpinės, Mariupolio tragedijos yra Rusijos (SSRS) genocidinės imperinės politikos tęsinys. Holodomoro pripažinimas užsienio valstybių vykdomu ukrainiečių tautos genocidu išlieka viena svarbiausių Ukrainos užsienio politikos kryptių. Po nusikaltimų Bučioje Holodomorą genocidu pripažino 17 valstybių.

Literatūra

1. „Address of the President of Ukraine on the occasion of the Day of Remembrance of the Victims of the Holodomors”, in: *President of Ukraine*, 25-11-2023, <<https://www.president.gov.ua/en/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-pamyati-zhertv-87249>>, [2023-11-26].
2. Bernhard Michael, Kubik Jan, *The Politics and Culture of Memory Regimes: A Comparative Analysis*, *Twenty Years After Communism*, ed. by M. Bernhard J. Kubik, New York: Oxford University Press, 2014, pp. 261–295.
3. Hechter Michael, „Internal Colonialism, Alien Rule, and Famine in Ireland and Ukraine”, in: *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 2021, Vol. VIII, No. 1, pp. 145–157.
4. Kasianov Georgiy, „Holodomor and the Holocaust in Ukraine as Cultural Memory: Comparison, Competition, Interaction”, in: *Journal of Genocide Research*, 2022, Vol. 24, No. 2, pp. 216–227.
5. Klid Bohdan, „Empire-Building, Imperial Policies, and Famine in Occupied Territories and Colonies”, in: *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 2021, Vol. VIII, No. 1, p. 11–32.
6. Kudela-Świątek Wiktoria, *Eternal Memory: Monuments and Memorials of the Holodomor*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2021.
7. Naimark Norman, *Stalin's Genocides*, Princeton University Press, 2010.
8. „Never again should hunger be used as a weapon – address of President Volodymyr Zelenskyy”, in: *President of Ukraine*, 26-11-2022, <<https://www.president.gov.ua/en/news/nikoli-bilshe-golod-ne-maye-vikorisuvatis-yak-zbroja-zver-79469>>, [2023-11-16].
9. „Opening address of President of Ukraine at the inaugural International Summit on Food Security under Grain from Ukraine humanitarian program”, in: *President of Ukraine*, 26-11-2022, <<https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-mizhnarodnomu-ustanovcho-mu-sam-79449>>, [2023-11-16].
10. Renan Ernest, „What is a Nation?”, text of a conference delivered at the Sorbonne on March 11th, 1882, translated by Ethan Rundell, in: Renan Ernest, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris: Presses-Pocket, 1992, <http://ucparis.fr/files/9313/6549/9943/What_is_a_Nation.pdf>, [2023-11-25].
11. Rudnytskyi Omelian, Levchuk Nataliia, Wolowyna Oleh, Shevchuk Pavlo, Kovbasiuk Alla, „Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932–1933”, in: *Canadian Studies in Population*, 2015, No. 42 (1–2), pp. 53–80.
12. Sabbagh Dan, „War crimes dossier to accuse Russia of deliberately causing starvation in Ukraine”, in: *The Guardian*, 24-09-2023, <<https://www.theguardian.com/world/2023/sep/24/war-crimes-dossier-to-accuse-russia-of-deliberately-causing-starvation-in-ukraine>>, [2023-11-28].
13. Snyder Timothy, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, London, Vintage, 2011.
14. Stryjek Tomasz, Sklokin Volodymyr, „Wprowadzenie. Kultury historyczne. O niepowodzeniu pojednania historycznego z nowej perspektywy”, in: *Kultury historyczne Polski i Ukrainy: O źródłach nieporozumień pomiędzy sąsiadami*, pod. red. T. Stryjeka i V. Sklokina, Warszawa: Scholar, s. 7–50.
15. Törnquist-Plewa Barbara, „Eastern and Central Europe as a Region of Memory. Some Common Traits”, in: *Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region*, ed. by N. Möerner, Stockholm: Södertörn University, 2020, pp. 15–22.
16. „Volodymyr Zelenskyy at the second international summit Grain from Ukraine: Never again should hunger become a weapon against the freedom of people”, in: *President of Ukraine*, 25-11-2023, <<https://www.president.gov.ua/en/news/volodimir-zelenskij-na-drugomu-mizhnarodnomu-samiti-grain-uk-87265>>, [2023-11-26].

17. Yaremovich Anthony, „Collectivization Through Famine: 45th Anniversary of Anti-Ukrainian Holocaust“, in: *Ukrainian Quarterly* (New York), Winter 1978, Vol. 34, No. 4, pp. 349–362.
18. Yermak Andriy, „In Ukraine, Russia is trying to freeze us into submission or death. It will fail“, in: *The Guardian*, 1-12-2022, <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/dec/01/ukraine-russia-freeze-power-starvation-holodomor-terror>>, [2023-11-28].
19. „В аннексированном Мариуполе демонтировали мемориал «Жертвам Голодомора»“, in: *Медуза*, 19-10-2022, <<https://meduza.io/news/2022/10/19/v-anneksirovannom-mariupole-demon tirovali-memorial-zhertvam-golodomora>>, [2023-11-16]. [„V aneksirovanom Mariupole demon tirovali memorial „Žertvam Golodomora“, in: *Meduza*].
20. Зеденеев Дмитро, Будков Дмитро, *Заручниця глобального протистояння. Трагедія великого голоду 1932–1933 років в Україні у контексті “холодної війни” 1945–1991 років*, Kyiv: Dora-do-Druk, 2013 [Vedeneev Dmitro, Budkov Dmitro, *Zarúčnica globalnoho protistojania. Tragedija velikovo golodu 1932–1933 rokov v Ukraini u konteksti „cholodnoj vijni” 1945–1991 rokov*].
21. „Визнання Голодомору актом геноциду в світі“, in: *Національний музей Голодомору-геноциду*, <<https://holodomormuseum.org.ua/vyznannia-v-sviti-holodomoru-aktom-henotsydu/>>, [2023-11-16] [„Viznannia Golodomoru aktom genocidu v sviti“, in: *Nacionalnij muzej Golodomoru-genocidu*].
22. „Відкритий лист науковців та громадськості щодо фальсифікацій у сфері дослідження та поширення інформації про Голодомор–геноцид Українського народу“, in: *Історична Правда*, 1-12-2021, <<https://www.istpravda.com.ua/columns/2021/12/1/160581/>>, [2023-11-16] [„Vidkritij list naukovciv ta gromadskosti ščodo falcifikacij u sferi doslidžennia ta poširennia informacii pro Golodomor–genocid Ukrainskovo narodu“, in: *Istorična Pravda*].
23. *Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань*, Упоряд: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Kyiv: Marko Melnyk Publishers, 2021 [Genocid ukrainciv 1932–1933 za materialami dosudovich rozsliduvan, Uporiad: M. Gerasimenko, O Stasiuk].
24. Гладун Олександр, Левчук Наталія, Воловина Олег, „Ще раз про кількість втрат унаслідок Голодомору: експертна оцінка“, in: *Український історичний журнал*, 2023, № 5, с. 93–118 [Gladyn Oleksandr, Levčuk Natalija, Volovina Oleg, „Šče raz pro kilkist vtrat unaslidok Golodomoru: ekspertna ocinka“, in: *Ukrainskij istoričnij žurnal*].
25. Грицак Ярослав, *Подолати минуле. Глобальна історія України*, Kyiv: Portal, 2022. [Gricak Jaroslav, *Podolati minule. Globalna istorija Ukraini*].
26. Громенко Сергей, „Голодомор и Крым: стертая память о трагедии“, in: *Крым. Реалии*, 28-11-2018, <<https://ru.krymr.com/a/golodomor-i-krym-stertaya-pamyat-o-tragedii/29624569.html>>, [2023-11-20] [Gromenko Sergej, „Golodomor i Krym: stertaja pamiat o tragediji“, in: *Krym. Realiji*].
27. „Динаміка ставлення до Голодомору 1932–33 рр.“, in: *Соціологічна група «Рейтинг»*, November 2023, <https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_holodomor_112023_0001.pdf>, [2023-11-28]. [„Dinamika stavlenia do Golodomoru 1932–33 rr.“, in: *Sociologična grupa „Reiting”*].
28. Єфіменко Геннадій, „Казус Стасюк: майстер-клас з дискредитації історичної науки та тематики Голодомору в Україні“, in: *Ділова столиця*, 18-02-2022, <<https://www.dsnews.ua/ukr/blog/kazus-stasyuk-majster-klas-z-diskreditaciji-istorichnoji-nauki-ta-tematiki-golodomoru-v-ukrajini-18022022-451784>>, [2023-11-16] [Efimenko Genadiji, „Kazus Stasiuk: majster-klas z diskreditaciji istoričnoj nauki ta tematiki Golodomoru v Ukraini“, in: *Dilova stolicia*].
29. „Заява Верховної Ради України у зв’язку з 90-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні“, in: *Верховна Рада України*, 22-11-2023, <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3488-IX#Text>>, [2023-11-25] [„Zajava Verchovnoj radi Ukraini u zviazku z 90-mi rokovinami Golodomoru 1932–1933 rokov v Ukraini“, in: *Verchovnaja rada Ukraini*].

30. Заявление Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации «Памяти жертв голода 30-х годов на территории СССР», in: *Государственная Дума Российской Федерации*, 02-04-2008, <<https://duma.consultant.ru/page.aspx?955838>>, [2023-11-30]. [Zajavlenije Gosudarstvennoj Duma Federalnovo Sobranija Rosijskoj Federacii: „Pamiatii žertv goloda 30-ch godov na teritoriji SSSR“, in: *Gosudarstvenaja Duma Rosiskoj Federacii*].
31. Касьянов Георгий, *Danse macabre. Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті–початок 2000-х)*, Kyiv: Nash chas, 2010 [Kasjanov Georgij, *Danse makabre. Golod 1932–1933 rokov u politici, masovij svidomosti ta istoriografiji (1980-ti-počatok 2000-x)*].
32. Козлов Владимир, „Общая трагедия народов СССР“, in: *Голод в СССР. 1929–1934*, т. 1, книга 2, Москва: Издательство МФД, 2011, с. 5–9 [Kozlov Vladimir, „Obščaja tragedija narodov SSSR“, in: *Golod v SSSR 1929–1934*].
33. Кравчук Леонід, *Маємо те, що маємо: спогади і роздуми*, Kyiv: Stolittya, 2002. [Kravčuk Leonid, *Maemo te, ščo masmo: spogadi i razdumi*].
34. Кульчицкий Станіслав, *Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид. Труднощі усвідомлення*, Kyiv: Nash chas, 2007 [Kulčickij Stanislav, *Golodomor 1932–1933 rr. jak genocid. Trudnošči usvidomlenia*].
35. Кульчицкий Станіслав, „До історії першої радянської публікації про голод 1932–1933 рр. (січень 1988 р.)“, in: *Український історичний журнал*, 2023, № 5, с. 83–92. [Kulčinskij Stanislav, „Do istorii peršoi radianskoj publikacii pro golod 1932–1933 rr. (sičen 1988)“, in: *Ukrainskij istoričnij žurnal*].
36. „Ликвидируем последствия искажений нашей истории: в Ивановском округе снесли памятники жертвам голодомора“, in: *ZOV Херсон*, 23-11-2023, <<https://kherson-news.ru/society/2023/11/23/233121.html>>, [2023-11-29] [„Likvidiruem posledstviya iskaženij našej istorii: v Ivanovskom okruge snesli pamiatniki žertvam golodomora“, in: *ZOV Cherson*].
37. Мейс Джеймс, „Ваші мертві вибрали мене... Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство“, in: *День*, 12-02-2003, <<https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/vashi-mertvi-vybraly-mene>>, [2023-11-16] [Meis Džeims, „Vaši mertvi vibrali mene... Spadščina godlodomoru: Ukraina jak postgenocidne suspilstvo“, in: *Den*].
38. Мейс Джеймс Е., „Автобіографія. Факти і цінності: особистий інтелектуальний пошук“, in: *День і вічність Джеймса Мейса*, за заг. ред. Л. Івшиної, Kyiv: Ukrajinska pres-grupa, 2005 [Meis Džeims, „Avtobiografija. Fakti I cinosti: osobostij intelektualnij pošuk“, in: *Den i vičnist Džeimsa Mejsa*, za zag. red. L. Ivšinoj].
39. „Микола Тоцицький зустрівся з представниками Світового конгресу українців“, in: *Кабінет Міністрів України*, 09-09-2024, <https://www.kmu.gov.ua/news/mykola-tochytyskiy-zustrivsiaz-predstavnykamy-svitovoho-konhresu-ukraintsiv>, [2024-09-24] [„Mikola Točickij зустрівся з представниками Svitovo kongresu ukrainciv“, in: *Kabinet Ministriv Ukraini*].
40. „Не надо смешивать память и политику“, in: *Крымская правда*, 25 November 2006 [Ne nado smešivat pamiat i politiku“, in: *Krymaskaja pravda*].
41. „О голоде 1932–1933 годов на Украине и публикации связанных с ним архивных материалов: постановление ЦК Компартии Украины“, in: *Правда Украины*, 7 February 1990 [„O golode 1932–1933 godov na Ukraine i publikacii svjazanyh s nim archivnyh materialov: postanovlenije SK Kompartii Ukrainy“, in: *Pravda Ukrainy*].
42. Печерський Антон, Єфіменко Геннадій, „Голодомор 1932–1933 років і сучасний напад рф на Україну – дві ланки одного ланцюга“, in: *АрміяInform*, 25-11-2023, <<https://armyinform.com.ua/2023/11/25/golodomor-1932-1933-rokiv-i-suchasnyj-napad-rf-na-ukrayinu-dvi-lanky-odnogo-lancyuga/?fbclid=IwAR0iTJR7uShtpV8a4Ojd0Vi0-dvBEnudd75uoYrWzEgGvP1g8->

- zYGbxrnLIE>, [1981-11-16] [Pečerskij Anton, Efimenko Genadij, „Golodomor 1932–1933 rokiv i sučasnij napad rf na Ukrainu – dvi lanki odnovo lanciuga“, in: *ArmijaInform*].
43. „Разъяснения по Голодомору“, in: *Интерфакс*, 14-11-2008, <<https://www.interfax.ru/russia/45578>>, [2023-11-16]. [„Razjasnenija po golodomoru“, in: *Interfaks*].
44. Снайдер Тімоті, „Росія використовує голод як зброю“, in: *Історична Правда*, 21-11-2023, <<https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/11/21/163373/>>, [2023-11-29] [Snajder Timoti, „Rosija vikoristovue golod jak zbroju“, in: *Istorična Pravda*].
45. Солдатенко Валерій, „Трагедія тридцять третього: нотатки на історіографічному зрізі“, in: *Національна та історична пам'ять*, 2012, т. 3, с. 3–92 [Soldatenko Valerij, „Tragedija tridciat tretjovo: notatki na istoriografіchnomu zrizi“, in: *Nacionlna ta іstorična pamiat*].
46. „У близько половини українців зріс інтерес до історії після повномасштабного вторгнення – соціопитування“, in: *Український інститут національної пам'яті*, 23-11-2023, <<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/u-blyzko-polovyny-ukrayinciv-zris-interes-do-istoriyi-pislya-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-socopytuvannya>>, [2024-09-12] [„U blizko polovini ukrainciv zriz interes do istorii pislia povnomaštabnovu vtorgnenia – socopituvania“, in: *Ukrainskij institut nacionalnoj pamiatі*].
47. Щербицький Володимир, „Під прапором Великого Жовтня, курсом перебудови: Доповідь на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю встановлення Радянської влади на Україні“, in: *Радянська Україна*, 26 December 1987 [Ščerbickij Volodimir, „Pid praporom Velikovo Žovtnia, kursom perebudovi: Dopovid na uročistomu zasidani, prisiviačenomu 70-riččiu vstnovlenia Radianskoj vladi na Ukraini“, in: *Radianska Ukraina*].
48. Ющенко Віктор, „Розмови із Путіним про українську ідентичність, Голодомор та взаємне примирення“, in: *Історична Правда*, 21-11-2013, <<https://www.istpravda.com.ua/columns/2013/11/21/139795/>>, [2023-11-16] [Juščenko Viktor, „Razmovi iz Putinim pro ukrainську identičnist, Golodomor ta взаємне primirenia“, in: *Istorična Pravda*].
49. XIX Всесоюзная конференция Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня –1 июля 1988 г.: Стенографический отчет, т. 2, Москва: Политиздат, 1988 [XIX Vsesojuznaja konferencija Komunističeskoj partii Soveskovo Sojuza, 28 іjunia–1 іjulia 1988 g.: Stenografičeskij otčet].

Yurii Latysh

The Holodomor of 1932–1933 in Memory Politics during the Russo–Ukrainian War

Summary

In the Ukraine's politics of memory, the Holodomor of 1932–1933 takes a key place as the genocide of the Ukrainian people, which aimed to prevent the formation of the Ukrainian nation and the separation of Ukraine from the USSR. During the Russo–Ukrainian War, the emphasis of mnemonic politics was shifted from the victimhood of Ukrainians to their resistance, which prevented the Kremlin from implementing its plans. Ukrainian historians criticised the unreasonable overestimation of the number of Holodomor victims to 10.5 million people, contrary to studies by demographers who estimated the direct losses from famine-induced supermortality in 1932–1934 at 3.94 million, and 4.5 million together with children not born in those years. Instead of the crimes of the communist totalitarian regime, Russian guilt became the key concept in the description of the Holodomor. Putin's policy of weaponising food, tragedies of Bucha, Irpin and Mariupol are considered as a continuation of the genocidal imperial policy of Russia/the USSR. The Holodomor memory politics is aimed at breaking any ties with Russia.

Keywords: famine, genocide, full-scale Russian invasion of Ukraine, politics of history, commemorative practices.